

Pidurdamatult kasvav infohulk nõuab tõlkimiselt uutmoodi käsitusviisi

Marek Dreving

Euroopa Parlamendi eesti kirjaliku tõlke üksuse juhataja

Digitaalsest kirjaoskusest rääkides peeti veel hiljuti silmas peamiselt suutlikkust digitaaltehnoloogia abil informatsiooni leida, analüüsida ja kasutada. Põhiküsimus oli, kas oskad arvutit ja internetti kasutada ning kui tihti seda teed. Juba praegu, rääkimata peatselt tulevikust, ei piisa enam lihtsast vastusest nendele küsimustele. Määrav on see, kuidas oskad infot sõeluda ja hinnata. Samasugune muutus puudutab paratamatult ka info ühte vormi – tõlkeid.

Pealtnäha lihtsa mustvalge jaotuse taga – kasutan või ei kasuta arvutit ja netti – peitub hoopis laiem oskuste ja suutlikkuse skaala ning igaühe asukoht sellel on kiiresti muutumas toimetuleku, aga vahel isegi terve mõistuse säilitamise seisukohast määravaks.

Kuidas ja kui kiiresti lõpmatu suurusega infohulgas, mis ilmub ka ilma otsimata ja küsimata sinu silme ette, suudad sa murda endale tee just selleni, mida vajad, millel on tähendus, millest on kasu ja mis on usaldusväärne? Kuidas leida kiiresti vajalik teave, raiskamata aega sellele, mis on kasutu, ebaoluline, eksitav või lausa vale? Sellise oskuse ja kogemusega on üha lihtsam neti- ja infosisu avarustesse tundideks, päevadeks, koguni eluajaks ekslema jääda.

Teiste sõnadega, pelgalt info leidmisest – arvuti abil või muul viisil – olulisemaks on muutunud selle võimalikult kiire ja oskuslik valik ning hindamine. Tuleb kiiresti analüüsida, kas leitu või pakutu on ikka tõene ja usutav, kas seda on mõtet lugeda ja kasutada. Igapäevasemal tasandil peame üha enam otsustama, kas üldse asuda meilikasti saabunud kirja (ja mõne hetke pärast saabuvat järgmist ja siis juba ülejärgmist jne) lugema. Kuidas ja mille alusel selle üle kiiresti otsustada? Otsustama aga peab, sest kust võtta aeg, et kõigesse süveneda.

Kes nendele küsimustele vastata oskavad – vaevalt seda endale isegi teadvustades, pigem toimides alateadlikult või kogemuse põhjal – on võitjad. Need on õnnelikud, keda infolaviin enda alla ei mata.

Muutuvad nõuded

Info paljususe, selle ülekülluse, esitab uued nõuded nii infosisu loojatele, selle edastajatele ja vahendajatele kui ka kasutajatele. Infosisu vahendajate hulka kuuluvad ka tõlkijad. Millised on uued nõuded ja uued meetodid, millega tõlkijad peavad harjuma, mida arvestama, mida ära õppima? Ning mida peaksid sellest teadma tõlgete kasutajad? Üheseid vastuseid nendele küsimustele praegu ei ole. Muutuste vajadus ja tähendus on alles hiljuti hakanud selle tegevusala professionaalide ellu tungima.

Et sellest aru saada, peame meelde tuletama, mida tõlkija teeb. Lihtsustatult vahendab ta ühes keeles kirjapandut teise keelde – ideaaljuhul sellisesse keelde, mida ta perfektselt valdab, oma emakeelde –, tehes seda nii, et tõlke lugeja mõistaks sõnumit samamoodi, nagu autor seda lähtekeeles mõtles.

Tõlkija ei tegutse üldjuhul analüütikuna, kes laialivalguva ja sõnarahke sisu lugeja jaoks lihtsalt kokku võtaks. Ta ei ole ka sisutoimetaja, kes saaks asuda teksti omalt poolt parandama ja täiendama. Ent ta ei ole ka pelgalt inimsõnaraamat, kes lükiks lihtsalt sõnad teises keeles

samasugusesse ritta. Ta on vahendaja, kes peab tabama lähtekeeles autori mõtte ja stiili ning leidma sellele võimalikult adekvaatse vormi sihtkeeles, järgides siiski juba sihtkeele reegleid ja kasutustavasid.

Teose, dokumendi, infosisu autor peab oma teksti kirja pannes silmas potentsiaalset lugejat, kasutajat, ning seda arvestades ta kas viimistleb oma teksti põhjalikult või üksnes visandab kiiruga, kirjutab selle lihtsalt ja lodusalt või täpsustab hoopis hoolikalt kõiki juriidilisi nüansse ja eriala sõnavara jne. Niisamuti peab tõlkija teadma või ära tundma, kellele ja milleks on autori tekst mõeldud, ning vastavalt oma tõlget kohandama. Kui siiani tähendab see valdavalt sobiliku registri ja sõnavara valikut, siis tulevikus võib sellele lisanduda veel üks raskesti määratletav aspekt: kiir- ja/või masintõlkest ning teksti eesmärgist tulenevad teistsugused nõuded kvaliteedile (mis ei pea tingimata tähendama halba kvaliteeti).

Miks? Tuletame meelde alguses mainitud info hulga pidurdamatut, eksponentsiaalset kasvu. Suur osa ringlevast rohkest infost ka tõlgitakse mõnesse teise keelde. Euroopa Liidu institutsioonide ja sealhulgas Euroopa Parlamendi puhul tähendab see peaaegu kõikide dokumentide tõlkimist 23 või 24 ametlikku keelde, milles osaleb ainuüksi eesti keele puhul tublisti üle saja institutsioonides töötava tõlkija, kellele lisanduvad veel vabakutselised ja lepingulised tõlkijad.

Kui infosisu maht on enam-vähem piiramatult, siis tõlkeressurss – eriti väikesearvulise kõnelejaskonnaga keelte puhul – on paratamatult lõpliku suurusega piiratud (jätame esialgu kõrvale masintõlke võimalused). Kui tahame tõlkida rohkem, kui olemasolevad tõlkijad ka parimate infotehnoloogiliste vahendite ja rakenduste abil ning efektiivsuse kasvu kaudu suudavad, tuleb hakata tegema teadlikke valikuid. Neid peavad tegema autorid tõlget tellides, tõlkijad oma tööd tehes ning ka lugejad tõlget tarbides.

Vali kolmest kaks

Põhimõtte „kolmest kolm“, kus kõik kolm tähtsat aspekti – hulk, kvaliteet ja aeg – oleksid võrdselt olulised, lõpliku suurusega ressursside puhul kahjuks ei kehti. Tuleb valida kuni kaks asjaolu, mida peetakse olulisemaks, ning järele anda selles, mis ei ole eluliselt nii tähtis. Kui tahetakse tõlkida väga palju ja kiiresti, tuleb teha mõõndusi kvaliteedis. Kui soovitakse laitmatut kvaliteeti, peab olema kas palju aega või tuleb leppida väiksema kogusega. Ning kui vajatakse tõlget kiiresti, ei saa seda olla palju või siis tuleb arvestada, et kvaliteet ei pruugi olla täiuslik.

Selliste valikute ette seatuna tuleb mõistagi arvestada teksti olemust ja eesmärki. Ilukirjanduse tõlkimisel on mõeldamatu jätta teisejärguliseks kvaliteet: kiiruga kokku visatud tõlge sunnib romaani ärritunult käest panema. Niisamuti on lubamatu seaduste, õigusaktide ja paljude haldusdokumentide tõlkimisel juhinduda üksnes kiirusest – sellised tekstid ja dokumendid eeldavad täpsust ning kontrollitud ja järjepidevalt kasutatavaid termineid.

Kas aga sama rangeid nõudmisi on tarvis rakendada kõigele? Euroopa Liidu õigusakti teksti või selle kohta esitatud muudatusettepanekuid tõlkides teame, et sellest võib saada 28 liikmesriigi, sh Eesti õiguse osa (nii on see vahetult kohaldatavate määruste puhul, aga sageli võetakse eriliste muudatusteta liikmesriigi aktidesse üle ka osi direktiivide tekstist), ning siin loomulikult kvaliteedis järele anda ei saa.

Kas üksnes kiire ülevaate saamiseks selle kohta, mida näiteks mingi ametlik delegatsioon oma visiidil tegi ja nägi, on tarvis, et see oleks sõnastatud niisama ladusalt nagu klassikalise romaani või ELi määruse tõlge? Kena ju oleks, aga kui aega pole nii palju, et oodata, kuni tõlkija seda prillikivina läikima lihvi? Eriti kui teame, et mahukat ülevaadet sirvib vaid mõni huviline selleks, et teada saada üksnes põhiline. Võibolla piisab sel juhul ka suhteliselt toorest ja toimetamata tõlkest, kus mõte on asjaomastele arusaadavalt ja korrektselt siiski edasi antud.

Kui hea on piisavalt hea?

See on uus, praeguste tavade juures lausa ketserlik mõtteviis, mis ei ole veel autorite, tõlkijate ega kasutajate teadvusse jõudnud ning põrkub kahele suurele probleemile. Esiteks, väga raske on määratleda, eriti veel seda reeglites kirja panna, mille alusel otsustada, millised on tekstid, mis nõuavad parimat, ja millised näiteks vaid keskpärasest kvaliteeti (lisaks kõik muud varjundid nende vahel). Ja teiseks, tõlkijad on enamasti professionaalid, kelle ametiaue ei luba kehva teksti käest anda.

Siiski on juba käibel mõisteid, millega püütakse kvaliteedi tasemete eristamist iseloomustada. Seda ka õigustõlkes, kuigi pigem selliste tekstide (taustinfo) puhul, millel ei ole õiguslikke tagajärgi. Nii on hakatud rääkima *fit for purpose*-põhimõttest, mida võiks ehk tõlkida kui *antud eesmärgiks piisav*. Iseasi, kuidas defineerida, mis on iga konkreetse teksti puhul piisav autori ja mis tõlke tarbija jaoks. Kuna autor ja tellija ei tarvitse olla samad, niisamuti mitte tellija ja tarbija, siis on rohkem kui küllaga võimalusi, et igal osalisel on ise ootused. Ja mille alusel peaks tõlkija tööd alustades otsustama ja kas tema üldse saabki seda ise teha?

Euroopa Liidu institutsioonides on küll algust tehtud püüetega anda mõistele 'antud eesmärgiks piisav' või kvaliteedi eri tasemetele konkreetses sisu, kuid selge kokkuleppe ja definitsioonideni – vältimatuteks osalisteks peale tõlkijate ka autorid ja kasutajad – jõudmiseni läheb veel kaua.

Siit jõuame masintõlke ja *gisting*'ini (teksti kõige põhilisema mõtte kokkuvõttev edasiandmine). Praegu võib eesti keele puhul vist veel väita, et endast lugupidav tõlkija masintõlget või Google Translate'i oma töös ei kasuta (viimase puhul tuleb eraldi teemana mainida autoriõiguse ja konfidentsiaalsusega seotud ohte) ning et eesti keele puhul masintõlge nagunii ei tööta või oleks selle tulemuse n-ö söödavaks toimetamine märksa vaevalisem ja aeganõudvam, kui tõlkida tekst algusest peale ise. *Gisting* nõuab aga hoopis teistsugust lähenemist kui tavapärane tõlkimine.

Senised katsetused masintõlkega on andnud lahknevaid tulemusi. On keelekombinatsioone, mille puhul suudab masintõlge juba praegu pakkuda hästi kasutatavat teksti, millest vähemasti piisab sisu adekvaatseks mõistmiseks või koguni võib sellest veidi toimetades saada hea tõlke. Teiste puhul on tulemused tunduvalt kesisemad. Ka eesti keel kuulub praegu nende viimaste hulka ning pigem on õigus neil, kes leiavad, et inimese tehtud tõlge on praegu veel efektiivsem ja annab parema tulemuse kui masina pakutu ümberkirjutamine. Töö selles valdkonnas aga jätkub ning nõnda võib tõlkemaailm peagi muutuda kahe- või mitmekiiruseliseks, kus mõned keelekogukonnad on tehniliselt ja ajaliselt märksa efektiivsemad kui teised, kuna neil on võimalus võtta usaldusväärse vahendina appi masintõlge, võtmise põhjusteks keelte eripära ja sarnasus ning kasutajaskonna suurus, mis määravad ka masintõlke kvaliteedi.

Olen kindel, et õige pea muutuvad kõik need uued meetodid – vähemalt mõnes sobivas nišis – igapäevaseks ning eesmärgipärase kasutamise ja sealjuures nende piiratuse mõistmise korral võib neist kindlasti kasu olla.

Niikaua kui aga puuduvad selged valdkonnaülesed määratlused, kokkulepped ja juhised, peab otsustama tõlkija. Keda, nagu eespool öeldud, seob tema professionaalsus ja ametiuhkus.

Lõpptarbija on Eesti üldsus

Euroopa Liidu institutsioonides ja nende seas Euroopa Parlamendis töötavad tõlkijad on viimase kümne aasta jooksul tegutsenud teadmises, et mitmekeelsus ning ELi dokumentide ja tekstide tõlkimine kõikidesse ametlikes keeltesse on sätestatud ELi aluslepingutes kui demokraatia üks eeltingimus ja nõue. Ühest küljest on see vajalik institutsioonide endi latusaks toimimiseks ning eriti möödapääsmatu parlamendis, mille liikmete valimisel ei paluta valijatel arvesse võtta kandidaatide võõrkeeleoskust. Olulised on muud, valijate huvide esindamisega seotud kriteeriumid.

See tähendab, et iga Euroopa Parlamendi liige saab parlamendis töötada endale meelepärases ametlikus keeles, mis võib mõistagi olla ka eesti keel. Tal on õigus kõnelda parlamendis eesti keeles, lugeda kõiki parlamendi dokumente eesti keeles ning neid ka ise eesti keeles koostada. (Viimane, tekstide koostamine oma emakeeles, on tulevase tõlkimise seisukohast ka parim, sest võimaldab autoril oma mõtted edasi anda just nii, nagu need mõeldud on, jättes tõlkimise selleks ametisse võetud professionaalidele, selle asemel et üritada ise võõrkeeles kirjutamisega hakkama saada, mille tagajärjel on arusaamatused kerged tulema.)

Teisest küljest on täielik mitmekeelsus ELis suunatud laiale avalikkusele, kellel on samuti õigus olla alati kursis sellega, mida EL teeb, milliseid õigusakte kavandatakse ja kuidas need tema kui eraisiku, ettevõtja või töötaja elu hakkavad mõjutama. Selle teadasaamiseks ei tarvitse keegi osata võõrkeeli. Seega on meie tõlgete kaudne ja palju suurem sihtgrupp Eesti üldsus, iga kodanik ja ettevõtja.

See asjaolu ning teadmine, et eurotekstide tõlgete keel jõuab nii otseselt kui ka ringiga eesti (õigus)keelde ning mõjutab seda nii terminite kui ka keelekasutuse kaudu, on nõudnud kõigi viimase kümmekonna aasta jooksul pidevat rõhuasetust tekstide kvaliteedile, täpsusele ja terminoloogilisele ühtlusele. Selle nimel teevad parlamendi, komisjoni, nõukogu, kohtu ja kontrollikoja ning nõuandvate komiteede eesti tõlkeüksused omavahel koostööd, koolitatakse regulaarselt tõlkijaid, toimuvad kõigi institutsioonide terminoloogide kohtumised jne.

Seepärast on loomulik, et kui soovitada tõlkijal hakata tegema tekstidel vahet kvaliteedi mõttes, tekitab see vastuseisu ja arusaamatust. Küllap küsib sel juhul nii mõnigi: kuidas ma meelega lohakamalt tõlgin?

See ei ole muidugi asja mõte, eesmärgile vastava kvaliteediga tõlkimine ei tähenda tingimata lohakust või ükskõiksust. Tõlge peab alati korrektne olema, väiksem on vaid keelelisse ja muusse viimistlemisse panustatav aja- ja töökulu. Kuidas aga sellises olukorras tagada, et tõlkija suudab järgmist tööd alustades lülitada oma peas sisse teistsuguse programmi, mis taas nõuab erilist tähelepanu ja perfektset keelekasutust? Kuidas tagada, et vähem olulisi tekste kiiremini ja väiksema tähelepanuga tõlkides ei hakka tema ametioskused vähehaaval degradeeruma?

Tõlkija ja tema muutuv amet on aga vaid asja üks pool. Tuleb küsida ka kasutajate arvamust ning ka nemad võimaliku uue „lepingu“ osaliseks kutsuda. Kuidas saavutada, et ka lugeja teaks ja nõustuks, et tõlge, mille ta kätte võtab, ongi mõeldud üksnes põgusa ülevaate saamiseks, teksti põhilise idee mõistmiseks (või selleks, et otsustada, kas asjaga üldse edasi tegelda või jätta ebaolulisena kõrvale), mitte põhjalikuks analüüsiks, juriidiliseks allikaks ega muul viisil edasiseks kasutamiseks või tsiteerimiseks, ning ei eeldakski sellelt perfektsust ega laseks end mõjutada selle võibolla rabedamast stiilist? Kas lugeja üldse oleks valmis selliseid tõlkeid vastu võtma ja kasutama?

Ja mis veel olulisem: kas me üldse oleme nõus sellega, et meie keeleruumi hakkaksid jõudma tekstid, mis on teadlikult koostatud ja/või tõlgitud mingite teistsuguste (et mitte öelda: alandatud) kriteeriumite kohaselt? Kas ja kui palju me lubaksime niisugustes tekstides keelenormidest ja õigekirjareeglitest kõrvale kalduda? Kas suudaksime vältida sellise *low-cost*-keele levikut argi- ja ametikeelde? Kas lõpuks kujuneks välja – nii nagu eksisteerivad tänava-, SMSi- jm slängi vormid – kiirtõlke släng, mida mõistavad ja kasutavad vaid selle puudustest teadlikud asjaosalised?

Küsimusi on praegu palju rohkem kui vastuseid, kuid vähemalt mõningatele põhimõttelistele nendest tuleb lähitulevikus vastuseid otsima hakata mitte ainult ELi institutsioonide tõlketeenistuses, vaid ka laiemalt meie keelekogukonnas.